

13. Славутич Яр. Доля українського письменника. *Свобода* (Джерсі-Сіті). 1950. Ч. 6. 10 січ. С. 2.
14. «Соколова дочка» (Харитон Довгалюк, В-во Ю. Сердяка 1973 р.). Юнак (Торонто). 1976. Ч. 11. Листоп. С. 4.
15. Трембіцький А. М. Харитон Довгалюк: журналіст, письменник, священик (*1916–†2006) : монографія. Хмельницький : ІРД, 2016. 142 с. ; іл.
16. Федотов Володимир. Сповідь Андрія Заславського URL: <http://h.ua/story/363144/> (дата звернення: 30.04.2025). Назва з екрану.

УДК 94-054.57(=161,2)(71):821.162.2.09(092)

Максим ЯБЛОНСЬКИЙ,

кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри соціальних комунікацій
Волинського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

ТВОРЧІСТЬ Т. ШЕВЧЕНКА У СВІТЛІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИХ ЗАВДАНЬ ЧИТАНОК ПЕТРА ВОЛИНЯКА

На матеріалі читанок Петра Волиняка «Лани», «Дніпро», «Київ», «Барвінок», «Запоріжжя», виданих у діаспорі, проаналізовано навчально-виховний потенціал творчості Т. Шевченка.

Ключові слова: педагогічне краєзнавство, україноцентризм, українська діаспора, Петро Волиняк, редакційно-видавнича діяльність, творчість Т. Г. Шевченка, читанки Петра Волиняка: «Лани», «Дніпро», «Київ», «Барвінок», «Запоріжжя».

Видання навчальних книжок – значна частина багатоаспектної діяльності відомого журналіста та видавця Петра Волиняка (1907–1969). «Виготовляв підручники П. К. Волиняк саме тоді, коли працював учителем у парафіяльній українській школі в Торонто, отже, можна не сумніватися, власними очима бачив і добре розумів, які саме для тогочасного контингенту школярів підручники потрібні й можливі, – згадував журналіст і мовознавець Дмитро Кислиця. – Орієнтувався ж він на майже максимальні вимоги, щоб діти могли навчитися справжньої мови <...>» [6, с. 620–621]. Такі підручники мають познайомити з Батьківщиною своїх батьків покоління, народжене в діаспорі, сприяти виробленню й збереженню національної ідентичності. Як уже зауважувалося, «формування україноцентричного світогляду – першочергове завдання навчальних видань в екзилі» [11, с. 222]. І творчість Т. Шевченка, його націєтворча діяльність а priori сприймалася всіма поколіннями як взірцевий спосіб, спроможний об'єднати українців у далеких світах. Тому закономірно, що Петро Волиняк, укладаючи читанки для різних класів, постійно звертається до творчості центральної постаті української класичної літератури.

Маючи великий журналістський досвід, Петро Волиняк усвідомлював силу слова, той закладений потенціал дії, що спрацює в майбутньому. Націєтворчі імперативи Т. Шевченка – та стратегічна основа, яка формує і зберігає ідентичність у чужому чи навіть ворожому світі.

Протягом 1952–1968 рр. Петро Волиняк видав і здійснив декілька перевидань своїх читанок «Лани», «Дніпро», «Київ», «Барвінок», «Запоріжжя», призначених для 2–5 класів.

Окремі складники проблеми розглянуто у статтях «Творчість Т. Шевченка як дидактичний матеріал у виданнях української діаспори» О. Яблонської [7] та «Читанки Петра Волиняка: завдання та структура» М. Яблонського [11]. Роль Т. Шевченка в художній, журналістській і редакційній практиці Петра Волиняка висвітлено в низці наших публікацій [8–10].

Закономірно, що календарний принцип побудови читанки «Барвінок», призначеної для 2-ого класу та позашкільного читання, обумовлено важливістю природного циклу в житті дитини. Твори Т. Шевченка, виконуючи відповідну художньо-ілюстративну роль, забезпечують водночас пізнавальну та естетичну функцію. Так, у зимовий період пропонується вивчення пейзажу «Реве, свище завірюха...» [1, с. 31]. Це уривок із поеми «Катерина» (IV розділ), але автор читанки цю інформацію, на жаль, не вказує. Примітно, що текст супроводжується навчальними завданнями не тільки змістового характеру, а й на розвиток мислення («З чим ще можна порівняти поле взимку?»; «Чи добре, що поле вкрив сніг? Чому про сніг кажуть: сам холодний, а всіх гріє?» [1, с. 31]). Питання «З чим ще можна порівняти поле взимку?» [1, с. 31] сприяє також образному й естетичному розвою. Питання «Взимку холодно, а влітку?», «Взимку йде сніг, а влітку?», «Коли взимку починає світати?» [1, с. 31] мають міждисциплінарний характер, вони активізують природознавчі знання, сприяють формуванню спостережливості й допитливості.

З урахуванням природних закономірностей календаря подано поезію «Тече вода з-під явора...». Як і в попередньому випадку, не вказується, що подано уривок із однойменної поезії. До тексту подано завдання: «Перепишіть цей вірш у зошити. Вивчіть його напам'ять» [1, с. 74]. Треба зауважити, що Петро Волиняк часто використовує такі завдання до поетичних творів Т. Шевченка.

Християнський календар визначив відповідне розміщення в читанці поезії Т. Шевченка «На Великдень на соломі» (опубліковано під назвою «Великдень» [1, с. 72]), як і поезії Л. Глібова «Христос воскрес!» [1, с. 72]

та оповідання «Чому святимо вербу перед Великоднем» (без вказівки авторства) [1, с. 70–71].

Закономірно, що творчість Т. Шевченка презентовано в березневу пору. Петро Волиняк з урахуванням вікового сприйняття подає відомості про життя Великого Українця, приділяючи чимало уваги його дитинству [1, с. 55]. Пізнавально-виховний характер має текст О. Іваненко «Спадщина», сюжет якого побудований на відомій історії про батьківське передбачення долі малого Тараса [1, с. 57–58]. Однак автор читанки не вказує, що «Спадщина» є складником першої частини біографічного тексту «Тарасові шляхи».

Низка поетичних творів Т. Шевченка («Зацвіла в долині», «Садок вишневий коло хати» (під назвою «Вечір»)) демонструє талант лірика. Окремі з них є уривками ліро-епічних творів: із балади «Тополя», пейзажний уривок «Защербетав жайворонок» із балади «Причинна».

Серед текстів, які презентують соціальне життя України, і Шевченкові: уривок із поеми «Катерина», в якому виведено образ кобзаря з малим поводителем [1, с. 83], та уривок із поеми «Княжна» про красу українського села [1, с. 101].

У читанці для 3-ого класу та позашкільного читання «Київ» Петро Волиняк часто пропонує для вивчення поетичні твори Т. Шевченка. Це уривки, які супроводжуються завданням «Вивчіть цей вірш напам'ять. Запам'ятайте, хто його написав» [4, с. 55; 63; 81; 92; 93]. Під назвою «Холоне серце» об'єднано уривки з трьох творів: із циклу «В казематі» (з поезій «В неволі тяжко, хоча й волі...», «Чи ми ще зійдемося знову?..») та з епілогу до містерії «Великий льох». Уривок із поеми «Гамалія» супроводжується поясненням окремих слів (Скутара, яничар) [4, с. 63]. «Світає» – уривок із першої картини комедії «Сон»; «Зоре моя вечірняя» – з поеми «Княжна»; «Не називаю її раєм» – із поезії «Якби ви знали, паничі...». Однак жодного разу, як і в попередньому виданні, Петро Волиняк не вказує, що подає уривки. Така практика не сприяє формуванню цілісного уявлення про відповідні тексти.

«Покаянний розбійник» [4, с. 89–90] – текст апокрифічного характеру, який Петро Волиняк помилково приписує Т. Шевченкові. Очевидно, причиною такої думки автора читанки є мотив розкаяного розбійника, який використав Т. Шевченко в однойменних поемі та повісті «Варнак».

Окрім творів Т. Шевченка, Петро Волиняк активно звертається також до текстів, присвячених видатному класику української літератури. Біографічний характер мають оповідання Г. Хоткевича «Шевченкове

дитинство» [4, с. 49–52], А. Лотоцького «Щаслива зустріч» [4, с. 53–54] (правда, Петро Волиняк подає прізвище автора під криптонімом Л-кий А., водночас його історичний текст «Двобій з хозарином» [4, с. 71–75] автор читанки підписує автонімом), поезія Р. Завадовича «Шевченко на чужині» [4, с. 48–49]. У текст присвяти М. Рильського «Шевченко» [4, с. 62], створеної 1950 р., Петро Волиняк втрутився, намагаючись уникнути радянської риторики, хоча в останній строфі збережено образ сім'ї великої як проєкцію на радянський союз.

Примітно, що «Лани», читанка для 4-го класу та позашкільного читання, починається Шевченковим «Заповітом» [5, с. 4]; однак Петро Волиняк подає тільки початок і завершення твору. У виданні до поезій Т. Шевченка пропонується таке ж завдання, як і в читанці «Київ»: «Вивчіть цей вірш напам'ять. Запам'ятайте, хто його написав» [5, с. 26; 37; 83]. «Ой, діброво – темний гаю!» [5, с. 26] надруковано повністю; інші два є уривками, які опубліковано під редакторськими назвами: «Калина» [5, с. 37] – початок твору «Зацвіла в долині...», «Качечка» [5, с. 83] – перша, пейзажна, частина поезії «Тече вода з-під явора...».

Чи не найбільше уваги Т. Шевченкові Петро Волиняк приділяє в читанці для 5 класу та позашкільного читання «Дніпро».

Публікація початку балади «Причинна» (під назвою «Реве та стогне» [2, с. 41]) супроводжується двома завданнями: «навчіться виразно читати цей вірш»; «вивчіть його напам'ять» [2, с. 41]. Подаючи «І виріс я на чужині» [2, с. 45], Петро Волиняк указує, що друкує уривок.

Дотримуючись календарного принципу, автор читанки «Дніпро» пропонує ранньою весною вивчати творчість Т. Шевченка. Насамперед пропонується біографічний текст «Тарас Григорович Шевченко» [2, с. 56–59], завдання до якого – «перечитайте це оповідання двічі й перекажіть зміст його власними словами» [2, с. 59]. Окрім того, автор читанки супроводжує текст народними приказками:

«У всяк час вічно буде жити Тарас.

Хто “Кобзаря” читав, той Москву проклинав.

Шевченко дужий був не силою, а словом мудрим.

Тарасів “Кобзар” – для народу великий дар.

Шевченкові думки будуть жити віки» [2, с. 59]. Як бачимо, у зразках народної мудрості не тільки влучно сформульовано непроминальність Шевченкової творчості, а й її україноцентрична основа.

Серед презентованих текстів Кобзаря – хрестоматійні комедія «Сон» (уривок) [2, с. 59], «Сон (“На панщині пшеницю жала...”» [2, с. 69], «Заповіт» [2, с. 70]. Важливим для дитячого розуміння є те, що поезію «Сон (“На панщині пшеницю жала...”» супроводжує пояснення «дожать до ланового» [2, с. 69]; завданням до твору є дати «письмову відповідь на запитання: “Про що мріяла кріпачка?”» [2, с. 69].

Більше завдань до «Заповіту»: написати відповіді на питання: «До чого закликає поет у цьому вірші?»; «Про яку “вражу злу кров” говорить тут поет?»; «Чи українці вже виконали Шевченків заповіт?»; «Що ще треба зробити, щоб його виконати?» [2, с. 70]. Примітно, що запитання мають актуальний проблемно-тематичний характер. Закономірним є завдання вивчити «Заповіт» напам’ять [2, с. 70].

Селянський переказ (за визначенням автора читанки) «Ото було б диво» [2, с. 68] має виразний соціальний характер, тут виведено образ поета як бунтівника, борця з російським царизмом.

Про пошуки вчителя малювання в дитинстві Т. Шевченка йдеться в уривку з біографічного роману О. Іваненко «Тарасові шляхи» [2, с. 60–63]. Такий сюжет є особливо важливим для підліткового віку, коли формуються ціннісно-світоглядні переконання. Завдання до тексту спрямовані на знання змісту: «доберіть заголовки до розділів цього оповідання»; «складіть усну розповідь про дитячі роки» [2, с. 63].

Завдання до поменника Лесі Українки «На роковини Т. Шевченка» [2, с. 71] («Поясніть, як треба розуміти останню строфу (останні чотири рядки) цього вірша» [2, с. 71]) має актуальний характер, адже в тексті звучить запевнення вірності національним інтересам:

Ми, як ти, минати будем
Чужії пороги,
Орать будем свої ниви,
Рідні перелоги [2, с. 71].

1968 р. Петро Волиняк видав ще одну читанку для п’ятого класу та позашкільного читання – «Запоріжжя». У цьому виданні творчість Т. Шевченка презентовано поезією «І золотої й дорогої...» [3, с. 41]. До тексту запропоновано завдання змістового плану: «Про чию долю пише поет у цьому вірші?»; «З ким він порівнює своє дитинство?» [3, с. 41]. Важливим навчально-виховним завданням є вивчити вірш напам’ять, а також акцент на тому, щоб діти знали ім’я автора.

Під назвою «Тарасове дитинство» Петро Волиняк друкує уривки біографічної повісті Д. Красицького «Дитинство Тараса» (1959) [3, с. 42–57], після кожного з них – завдання на знання змісту та розуміння проблематики, окремі мовознавчий характер. Наприклад, до розділу «Залізні стопи» пропонується навчитися виразно читати, переказати за планом, а також, знайшовши в тексті слово *дремнув*, підібрати до нього інше, близьке за значенням (слова для довідки подаються); при цьому автор читанки пояснює термін *синонім*, навівши рясні зразки [3, с. 43–44]. Розділ «На торговищі» містить завдання виписати власні імена людей, назви сіл, міст, річок, звернувши увагу на написання з великої літери. Інтердисциплінарний характер мають завдання виписати в зошит назви десяти міст України та назви десяти міст країни, в якій зараз проживає дитина. Такі завдання є пізнавальними: «Запам'ятайте собі назву річки Рось. Зверніть увагу, як про неї сказано в оповіданні. Знайдіть її на карті. Простежте: у яку велику українську річку впадає Рось? А з якого боку? Яке друге, крім Богуслава, старовинне українське місто стоїть на Росі?» [3, с. 52]. Автор читанки наголошує: «Запам'ятайте: Рось – одна з найкращих річок України. Вона оспівана в багатьох піснях, її описують поети й письменники, її змальовують малярі» [3, с. 52]. Важливим для розуміння образу майбутнього поета й художника є акцент на тому, «на що звернув увагу малий Тарас (Шевченко), коли він оглядав на базарі різний посуд», «а що думав Тарас, оглядаючи ікони й картини в наметах» [3, с. 52]. Розвитку спостережливості та творчих компетентностей сприяє завдання знайти опис заходу сонця [3, с. 52]. Закономірно, що розділ «Весілля Катерини» супроводжується активізацією відомостей про сватання та весілля «в Україні в давні часи» [3, с. 57].

Присвячену пам'яті Т. Шевченка поезію В. Самійленка «Українська мова» Петро Волиняк супроводжує не тільки змістовими завданнями, зокрема ідейного прочитання, а й такими, що актуалізують мовну проблему («А що можна сказати про українську мову тепер?» [3, с. 57]).

Більшість читанок Петра Волиняка містять портрети Т. Шевченка, що сприяє запам'ятовуванню візуального образу класика.

Як бачимо, Петро Волиняк у своїх читанках активно звертається до творчості Т. Шевченка. Поезії класика супроводжено навчальними завданнями. Важливо, що автор видань наголошує на тому, щоб діти знали, хто автор текстів, а також вчили поезію напам'ять. Окрім завдань змістового плану, чимало є на розвиток образного мислення. Петро Волиняк також

пропонує інтердисциплінарні вправи, які покликані актуалізувати відомості з української мови, фольклору та етнографії, географії України та світу, історії України і т. ін.

Важливо, що в читанках презентовано біографічні матеріали та художні твори про Т. Шевченка. Всі ці матеріали об'єднані завданням створити образ письменника, близький і зрозумілий дітям.

Однак у читанках Петра Волиняка трапляються редакторські недоліки. Переважно не вказується, що подано уривок поезії чи компіляцію різних текстів; часто змінено назву творів. У читанці «Київ» надруковано помилково приписаний Т. Шевченкові текст «Покаянний розбійник».

До речі, як свідчить Дмитро Кислиця, «у серпні 1969 року він (Петро Волиняк. – М. Я.) сам почав говорити про потребу перегляду його читанок до наступних перевидань і вже знову пробував знайти людей до співпраці – щоб із ними (ні в якому разі без його безпосередньої участі!) поробити в читанках відповідні зміни, достосувати їх зміст і форму до нових обставин. Але знову тих людей не міг знайти, а сам уже не тільки часу не мав – мабуть, і здоров'я не дозволяло йому вже працювати по 20 годин на добу.

Хоч Волинякові підручники безумовно стояли вище майже за всі попередні підручники давніших авторів, ба навіть за більшість чийхсь одночасно і після нього виданих, однак не були вони гарантовані від таких чи таких хиб, помилок, за які автора-видавця Волиняка не раз і не два критиковано. У «Нових днях» також, бо П. К. не боявся критики. Можна навіть сказати – любив, щоб його критикували. На упереджених критиків, а севеушних і поготів, П. К. ніколи поважно не реагував, збував їх, якщо хотів їм відповісти, своїм поблажливим гумором. І коли абсолютна більшість підручників різних інших авторів, у тому й з високими титулами, не витримувала критики чи й ганебно для авторів відкидалася як брак із браку <...>, то на користь Волинякової серії підручників треба сказати, що вони витримували критику. Якщо тепер уже настав час для деяких змін і частково оновлення його підручників, то в цьому немає нічого злого й дивного: підручники, навіть найкращі, лише доти можуть бути справжніми підручниками, поки їх до кожного нового видання переглядають і вносять більші чи менші зміни, а читанки – особливо» [6, с. 621–622].

Джерела та література

1. Волиняк Петро. Барвінок : читанка для 2-ої класи та позашкільного читання / друге поширене видання. Торонто : Нові Дні, 1955. 108 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/volynyak-p-barvinok-chytanka-dlya-2-oyi-klyasy-ta-pozashkilnogo-chytannya/>

2. Волиняк Петро. Дніпро : читанка для 5 класу та позашкільного читання. Торонто : Нові Дні, 1953. 112 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/13602-volinyak-p-dnipro-chitanka-dlya-5-klyasi/>
3. Волиняк Петро. Запоріжжя : читанка для п'ятої класу та позашкільного читання. Торонто : Нові Дні, 1968. 104 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/9220-volinyak-p-zaporizhzhya-chitanka-dlya-p-yatoyi-klyasi-ta-pozaklasnogo-chitannya/>
4. Волиняк Петро. Київ : читанка для 3-ої класу та позашкільного читання. Торонто : Нові Дні, 1954. 112 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/volinyak-p-kyiv-chytanka-dlya-3-oyi-klyasy-ta-pozashkilenogo-navchannya/>
5. Волиняк Петро. Лани : читанка для 4-ої класу та позашкільного читання. Торонто : Нові Дні, 1952. 96 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/dityacha-literatura/9721-volinyak-p-lani-chitanka-dlya-4-oyiklyasi-abo-pozashkilnogo-chitannya/>
6. Кислиця Д. С. П. К. Волиняк як автор підручників. *Волиняк Петро. Поговоримо відверто* : вибр. ст. й оповідання / вступ. ст. В. Сварога ; ред. В. Сварог ; співред. Д. Кислиця. Торонто: Нові Дні, 1975. С. 618–622. URL: <https://diasporiana.org.ua/proza/11048-volinyak-p-pogovorimo-vidverto-vibrani-statti-y-opovidannya/>
7. Яблонська О. Творчість Т. Шевченка як дидактичний матеріал у виданнях української діаспори. *Волинь філологічна: текст і контекст*. Вип. 36: Поліфонія сучасної філології: до ювілею кафедри української літератури. Луцьк, 2023. С. 107–120.
8. Яблонський М. Петро Волиняк: «Шевченко знищив залізну завісу». *Національно-патріотичний досвід світового українства в соціальнокомунікаційному дискурсі* : Перш. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. : наук. матеріали (м. Запоріжжя, 15–17 жовт. 2017 р.). С. 32–35.
9. Яблонський М. Рецепція Т. Шевченка у творчості Петра Волиняка 1940-х років. *Волинь філологічна: текст і контекст. Творчість Т. Шевченка: традиції і сучасність*. Луцьк, 2014. Вип. 18. С. 158–169.
10. Яблонський М. Творчість Т. Шевченка в редакційній політиці часопису «Нові Дні» (на матеріалі аналітики Петра Волиняка 1961 р.). *Геній Шевченка: особистість, творчість, доля* : матеріали Міжнар. наук. конф. (20 березня 2024 року) / за заг. ред. Н. Р. Грицак, літ. ред. О. І. Староста, С. В. Бартіш, М. С. Гудз, комп'ютерна верстка С. Г. Смолин. Тернопіль : Тернопільський нац. педагогічний ун-тет ім. Володимира Гнатюка, 2024. С. 136–140.
11. Яблонський М. Читанки Петра Волиняка: завдання та структура. *Освіта і виховання в родині Косачів. Педагогічне краєзнавство: стратегічні орієнтири сучасного освітнього процесу* : матеріали VIII Всеукр. Косачівських пед. читань (22 черв. 2023 р., м. Луцьк). Луцьк : Волинський ІППО, 2023. С. 220–226. URL: <https://vippp.org.ua/files/conference/--2023--1702470030933646.pdf>